

HISTORISK TIDSKRIFT  
(Sweden)

138:2 • 2018

Eva Österberg, *De små då: Perspektiv på barn i historien* (Stockholm: Natur & Kultur 2016). 422 s.

Barn tillhör en av de grupper som inte ofta figurerar i de övergripande traditionella historieskrivningarna, även om det – sedan det socialhistoriska intåget – inom flera discipliner har forskats om barn. Under bara de senaste årtionden har till exempel undersökningar om barn och deras villkor under medeltiden publicerats i synnerhet i England och Frankrike. Ett av de mest omtalade verken om barn vad gäller medeltiden skrevs av den franske historikern Phillipe Ariès: denna studie har haft ett sådant stort inflytande att – trots att flera av slutsatserna har förkastats – även i *Nationalencyklopedin*, i artikeln om barn, återfinns dess rön om att begreppet ”barndom” inte fanns förrän under modern tid (Österberg, s. 31). När det gäller nordisk och särskilt svensk historia har barnen tagits upp i diverse sammanhang som till exempel i *Kvinnor, barn och fester i medeltida mirakelberättelser* (1994).

I den aktuella boken *De små då* försäkrar författaren att hon ska behandla barnets plats i det medeltida Nordens historia. Den är uppdelad i elva delar enligt ett par utvalda teman, där uppgifter om det förflutna varvas med reflektioner om barnets plats och rättigheter i nutidens samhälle. Genomgående kopplas texten till nyare forskning om känslöhistoria. Känslor återfinns som en röd tråd genom hela boken med särskilt fokus på föräldrarnas känslor gentemot barnen, framför allt kärlek. Denna bok är ett tydligt försök att göra en tvärvetenskaplig studie om barn och som sådan förlitar sig författaren på forskning som bygger på både materiella och skriftliga källor.

Boken börjar med en djupgående diskussion om vad som har varit en viktig tes inom historievetenskapen: den så kallade utvecklingstesen, det vill säga att medeltiden representerar det omoderna och otäcka (”traditionella”), medan det moderna samhället representerar allt bra. Här diskuterar och kritiserar Österberg tesen om att barndom som fenomen har skapats under

modern tid och att barn var oälskade eller sågs som små vuxna i det förmoderna samhället – det stämmer helt enkelt inte. Österberg vill skapa en ”motbild” för ”nordisk medeltid” (s. 47) för att bidra till kritiken mot Ariès’ tes och problematisera dikotomin traditionellt–modernt vad gäller synen på barn. Det är ett budskap som många medeltidsforskare känner igen: allt ont kan inte skyllas på denna tidsperiod.

Detta problematiserande syfte uppfylls i boken, delvis för att Österberg utmanar läsaren att ta av sig sina kulturella glasögon och själv fundera över vilka termer som vi använder om barn idag, varför gruppen ”tonåringar” urskiljs, under vilken ålder barn är just ”barn”, vilka kriterier som skall uppfyllas för att utgöra en vuxen människa och så vidare. Därtill redogör hon för tvärvetenskapliga teoretiska utgångspunkter vad gäller forskning om barn eller om det traditionella samhället (exempelvis filosofiska, sociologiska). Det finns ett par viktiga sådana som hon förlitar sig på, bland annat Aron Gurevitjs idé om vikten av att studera periferin, samt känslöshistoria och (i synnerhet) Barbara Rosenweins arbete. Dessa gör att Österberg kritiskt reflekterar över sina resultat, men samtidigt blir vissa avsnitt lätt tesdrivna och där är det oklart om det är temat eller barnen som är det viktigaste i diskussionen. I kapitlet om mirakelberättelser är det i stället källmaterialet som är utgångspunkten för temat. Denna ojämnheter ger intrycket av att de enskilda kapitlen var tänkta som fristående essäer.

Även om det i bokens inledning skapas en viss förväntan att om barnens synvinkel kommer att behandlas, återfinns detta bara på ett par ställen. I stället är det främst samhällets syn på barn – både det medeltida och det moderna – och världen omkring barnen som står i centrum. I kapitlet om giftermål och barnafödande läggs fokus på vuxna kvinnors villkor, även om flickor också nämns. Diskussionen om barnaga är särskilt upplysningsrik vad gäller de lagstadgade begränsningarna, men det är oklart hur barnen upplevde detta. Barnens plats i familjepolitiken tas också upp, inklusive fosterbarn och arvsrätt. Därtill behandlas barnslaveri eller hur lite som faktiskt är känt om denna del av samhället.

I kapitlet ”Barnens moraliska rum” diskuterar Österberg en rad samtida filosofiska, teologiska, rättsliga och medicinska verk, både nordiska och övriga europeiska. Bland annat ett av Augustinus där han resonerar kring synen på barndomen och dess fyra faser. Detta kapitel sätter Norden, och särskilt Sverige, i en större europeisk kontext.

Boken innehåller flera upprepningar i de olika delarna vad gäller medeltida gestalter och förklaringar av källor. Till den läsare som inte är välbekant med hela den svenska medeltidshistorien – till exempel grundstudenter – kan dessa upprepningar underlätta läsningen. Det står klart att det i huvudsak är periferin som behandlas och att Sverige ska vara i fokus. Men i vissa

kapitel finns utsvävningar till Island och Norge – anledningen ska vara att källorna där belyser situationen på ett bättre sätt. Det hade således varit till bokens fördel om resonemanget i J. A. Skórzewskas artikel "Medieval Icelandic Children in Vernacular Miracle Stories" i *Youth and Age in the Medieval North* (2008) hade lyfts fram i kapitlet om mirakelberättelser för att jämföra ut mot de andra kapitlen där Island används som komplement.

Budskapet som *De små då* för fram är att den moderna världen inte ska anses bättre än den "traditionella", och att sätta etiketter på saker kan vara farligt. Överlag är boken ett lättillgängligt och välkommet bidrag till kunskapen om synen på barn under medeltiden.

Malmö universitet

SARA E. ELLIS NILSSON

Lars Lönnroth, *Det germanska spåret: En västerländsk litteraturtradition från Tacitus till Tolkien* (Stockholm: Natur & kultur 2017). 182 s.

Under 2000-talet har forskare inom arkeologi, religionshistoria, historia och litteraturvetenskap studerat sentida reception av dels antika skildringar av nordisk forntid, dels av fornisländsk litteratur. En övergripande slutsats som jag tycker att man kan dra från dessa ofta interdisciplinära studier är att litteraturen, inklusive dess mytologiska innehåll, har använts i högst olika ideologiska syften. Litteraturen har brukats i projekt för att legitimerade tidigmoderna staters integration av territorier, men också åberopats i miljörelsens omsorg om naturen. Studierna har därmed nyanserat den vanliga uppfattningen att endast reaktionärer och nazister har nyttjat litteraturen om germaner för sina ändamål. Litteraturvetaren Lars Lönnroth har lämnat flera substantiella bidrag till denna forskning. Han har exempelvis studerat muntliga variationer hos den tidiga eddadiktningen, vilken först senare fixerats i sin skriftliga form. Ofta har hans forskning präglats av en kritisk udd mot föregående forskargenerationers enkla historiseringar av den fornisländska litteraturen och deras sökande efter en autentisk fornnordisk kultur och religion. I boken *Det germanska spåret* återvänder Lönnroth till denna corpus av texter. Han kallar dem i undertiteln för "en västerländsk litteraturtradition" och etablerar en litterär receptionskedja om "germanerna" från antiken till vår nutid som spänner över olika slags texter och medier: dikter, prosa, runristningar, bilder och filmer. Boken följer huvudsakligen en kronologisk disposition. Efter förord och inledande kapitel där "germaner" och "germanskt" introduceras och problematiseras följer kapitel som spänner över en mycket lång tidsperiod. Antika vittnesbörd

över fornermansk diktning med olika geografisk anknytning (fornengelsk, fornsaxisk, fornhögtysk och nordgermansk diktning) presenteras, liksom de medeltida kunga-, islänninga- och fornaldarsagorna och de göticistiska, nationalromantiska och nazistiska receptionerna av denna litteratur. Även moderna – eller kanske postmoderna – återanvändningar av äldre myter hos exempelvis J.R.R. Tolkien och *Game of Thrones* blir analyserade. Boken avslutas med en framåtblick och med frågan om hur vi ska förhålla oss till den aktuella litteraturens framtida reception och dess moraliska konsekvenser i ljuset av receptionshistoriens mörkaste återvändsgränder.

Det är en imponerande översikt som visar kontinuitet och förändring i ett litterärt spår som inte enkelt låter sig definieras utifrån kategorier som språk, muntligt och skriftligt, genre, medier, kultur eller ideologi, men som ändå låter sig förstås som en tradition i betydelsen av berättelsekontinuitet. Som en översikt och som en etisk ögonöppnare fungerar framställningen ypperligt. Lönnroth har skrivit en lärd och läsvänlig text, som samtidigt är imponerande underhållande. Den etiska dimensionen rör frågan om hur traditionen i sin långa kontinuitet låtit sig lånas till så mycket. Parallellen till hur exempelvis bibliska berättelser receptoras och transformerats under tusentals år slår läsaren, utan att den jämförelsen görs av författaren själv. Framställningen av hur diktare, författare och filmskapare har receptorat, omskapat och skapat sina verk är samtidigt pedagogisk och klarsynt. Särskilt analysen av relationen mellan olika typer av fornermansk diktning bidrar till en uppfriskande kontextualisering av den fornnordiska kulturen. Lönnroth visar exempelvis en betydande kontinuitet mellan kontinentalgermansk, fornegelsk, fornsaxisk och fornisländsk diktning.

Boken ska läsas utifrån sina litteraturvetenskapliga premisser, men som religionshistoriker vill jag anmäla en viss tveksamhet gällande ett stråk i framställningen. Tveksamheten rör beskrivningen av fornnordisk religion och kultur i den fornisländska litteraturen och i de hjältecykler som traderats på nordiskt område under yngre järnålder och tidig medeltid. Lönnroth gör en konsekvent litterär och idéhistorisk läsning av sitt material som utgår från premissen att exempelvis edda- och skaldediktningen har ett lågt källvärde till annat än kristet präglade föreställningsvärldar. Han betraktar genomgående materialet som förenligt med eller inorporerat i en kristen tankesfär som omsluter mer än det som på ytan eller explicit framstår som kristet. Kristendomen förstås därmed som en överideologi som kristna lärda har låtit andra traditioner genomgående genomsyras av. Utöver den isländska mytografiska traditionen, som onekligen arbetat med *interpretatio christiana* i olika former, hävdar exempelvis Lönnroth att Sigurdsdiktningens olika uttryck primärt ska förstås i en medeltida kristen idékontext som tillåtit och inorporerat dessa traditioner utan egentliga konflikter eller problem.

Här kan man göra flera olika invändningar. Modern religionshistorisk forskning förutsätter naturligtvis inte en total dikotomi mellan fornnordiska och kristna föreställningar, men det finns heller ingen anledning att alltid tolka uttryck för det förstnämnda i ljuset av det sistnämnda. Övergångstiden var i ett europeiskt perspektiv lång och idéhistoriskt komplex och innehöll en mängd blandade kulturmönster med olika styrkeförhållanden. Fornnordiska – eller vad vi nu ska kalla dem – föreställningar har sannolikt levt parallellt med kristna idémotiv – liksom det har funnits ackulturationsformer av olika slag. Lönnroth refererar till den källkritik som den tyske forskaren Walter Baetke riktade mot användningen av fornisländsk litteratur som historiska källor till fornnordisk religion. Källkritiken var i många avseenden välbehövlig, men läsaren behöver också orienteras i att denna källkritik sin tur har kritiserats av senare religionshistoriker. De sistnämnda har differentierat källvärdet hos olika fornisländska källor samt uppvärderat synen på flera medeltida mytografers kunskaper och intresse för det vi idag kallar fornnordisk religion. Lönnroth refererar inte till denna källkritiska uppvärdering av den fornisländska litteraturen hos nutida religionshistoriker, utan återger i första hand en litteraturvetenskaplig tolkning, vilken av vissa religionshistoriker nog skulle karaktäriseras som överdrivet skeptisk vad gäller möjligheten att rekonstruera fornnordiska föreställningar. Inte heller redogör Lönnroth för den omfattande forskning om receptionen av fornnordisk religion och myt som forskare inom flera discipliner har publicerat under de två senaste decennierna.

Boken utgör en populärhistorisk litteraturöversikt – en välskriven sådan – men den hade blivit ännu mer värdefull om den synliggjort alternativa perspektiv inom fältet. Det sammanfattande omdömet om boken måste dock bli gott. Sätt den gärna i händerna på studenter som behöver en grundläggande orientering i en rik, men knappast avslutad, litteraturtradition som haft en bestående betydelse inte endast för världslitteraturen utan också för världshistorien.

*Uppsala universitet*

JOHAN WICKSTRÖM

Charlotte Rock, *Herrscherwechsel im spätmittelalterlichen Skandinavien: Handlungsmuster und Legitimationsstrategien* (Stuttgart: Thorbecke Verlag 2016). 506 s.

Den som blev kung i senmedeltidens Sverige kunde inte förvänta sig att sitta länge på tronen. Den svenska rikspolitiken komplicerades av unionen

med Danmark och Norge och karakteriserades av hård konkurrens mellan pretendenter och av ständiga maktskiften. Det bidrog till en politisk ofentlighet där det var viktigt att legitimera egna maktanspråk och kritisera motståndarens. I avhandlingen *Herrscherwechsel im spätmittelalterlichen Skandinavien* analyserar Charlotte Rock de legitimeringsstrategier och handlingsmönster som åtföljde de senmedeltida maktskiftena i Norden. Följde aktörerna några särskilda rutiner för avsättningar och upphöjelser av härskare? Vilka medier använde pretendenterna för att kommunicera och rättfärdiga sina anspråk? Vilka ideologiska teman använde man i sin propaganda? Vad säger dessa diskurser och handlingsmönster om den politiska ordningen i senmedeltidens Skandinavien?

Rocks bidrag är gediget, användbart och stundtals originellt. Ambitionen har varit att behandla Nordens tre riken samtidigt och likvärdigt och därmed bryta med nationella forskningsparadigm. Eftersom maktskiftena var vanligast i Sverige så är det ändå dynamiken i svensk rikspolitik som blir särskilt belyst. Rocks analytiska fokus på maktskiften (*Herrscherwechsel*) i allmänhet, i stället för enbart kungaval, är väl valt för att belysa de många former som den högsta världsliga makten tog i Sverige. Vi möter regenter som styrde i väntan på efterträdarens myndighet (som Margareta), kungar som hade valts eller accepterats men inte kunnat tillträda innan föregångarens frånfälle eller den egna myndigheten (Magnus Erikssons söner Erik och Håkan), nordiska motkungar (som Karl Knutsson och Christian I), samt det institutionaliserade riksföreståndarskapet (under Sturarna).

Avhandlingen bygger på källnära forskning, ofta med omfattande citat ur de handfästningar, rundskrivelser, krönikor, rättskällor, anklagelsekrifter, uppsägelsebrev och profetior et cetera som artikulerade tidens politiska förväntningar. Allt källmaterial för undersökningen är tryckt och de händelser och diskurser som avhandlas har i någon mån berörts i tidigare forskning. Rocks bidrag är en nyläsning av materialet utifrån det fokus på symbolisk kommunikation och performativitet som inspirerat tysk forskning om äldre politisk historia. Det innebär att företeelser som ritualer vid härskarens upphöjelse, särskilda valorter eller valet av namn för tronpretendenter analyseras som medveten politisk kommunikation. Rock beskriver de skriftliga och muntliga medier (till exempel rundskrivelser, rykten och visor) och framträdande politiska topoi (till exempel tyranner och brutna eder) som gav förutsättningar för det politiska samtalet. Det ger många fascinerande inblickar i aktörernas spel med samtidens politiska förväntningar.

Rocks teoretiska utgångspunkter och val av teman är spännande och fruktbara, men avhandlingens disposition är tyvärr mindre lämpad för att lyfta fram det som är nytt och intressant eller ge överblick. Texten är kronologiskt upplagd. Maktskiften från 1319–1523 behandlas i tur och ord-

ning, med en kortare sammanfattande diskussion i slutkapitlet. För den som är särskilt intresserad av enskilda maktskiften är upplägget möjligen praktiskt. Men det gör det svårt att lyfta fram de paralleller, skillnader och utvecklingslinjer som den långa undersökningsperioden möjliggör. Rock är dessutom försiktig med att framhäva sina resultat och slutsatser. De problemen som här observeras är närmast av redaktionell natur. De följer inte att Rocks undersökning är ett välkommet och värdefullt bidrag till belysningen av den politiska ordningen i Sverige. Att avsättningarna i senmedeltidens Sverige regelmässigt motiverades av härskarens förmenta brott mot givna eder återspeglar naturligtvis en ordning där fursten knappast betraktades som fri att styra efter egen vilja. Avsatta regenter hade som regel alienerat grupper ur aristokratin och premierat rådgivare ur lågadeln. Ett senmedeltida "konsensuale Herrschaft" (Bernd Schneidmüller) angav mönstret för kritik och opposition.

Mittuniversitetet

BIÖRN TJÄLLÉN

Mats Hallenberg & Johan Holm, *Man ur huse: Hur krig, upplopp och förhandlingar påverkade svensk statsbildning i tidigmodern tid* (Lund: Nordic Academic Press 2016). 310 s.

Inom statsbildningsforskning har bönder ofta tilldelats en passiv roll. Mats Hallenberg och Johan Holm försöker råda bot på problemet och undersöker hur allmogén fick sin röst hörd och hur protester och uppror påverkade statsmaktens utveckling. Författarna ger bondeallmogén en aktiv roll, vilket betecknas av rubriken "Man ur huse", ett uttryck för att alla vapenföra män skulle vara redo att försvara sin hembygd.

Boken har två inledande kapitel och ett sammanfattande kapitel som är gemensamt skrivna av båda författarna. Därutöver har de skrivit tre kapitel var. Mats Hallenberg undersöker etableringen och utvecklingen av den stående svenska (och finska) bondearmén under 1500-talet. Johan Holm behandlar i sin tur bondeuppror och -upplopp. Kronologiskt omfattar boken i huvudsak åren 1530–1660, det vill säga det svenska stormaktsväldets expansionsfas, men också en central period för statsformationen i Europa.

I de två första kapitlen presenterar forskarna på ett tydligt sätt bokens syfte, frågeställningar, disposition och teoretiska bakgrund. Vad gäller källor använder sig båda författarna främst av handlingar som härrör till centralförvaltningen, till exempel kungliga brev och riksdagshandlingar, eftersom de prioriterat ett riksomfattande grepp. Valet är förståeligt, men det beklag-



liga är att böndernas och knektarnas egna ord filtrerats. Av tidigare forskning framträder i synnerhet Barrington Moores teori om förutsättningar för revolt, som varit viktig i Johan Holms undersökning om upploppen på 1600-talet. Författarna använder sig också av en egen modell, som konsekvent används för att relatera det empiriska materialet till tre olika aspekter av statlig verksamhet: *organisering*, *legitimering* och *interaktion*.

Mats Hallenberg visar hur Gustav Vasa lyckades omforma de autonoma bondemiliser, som visat sig upproriska under Dackefejden 1542–1543, till reguljära styrkor under kungligt befäl. De utnyttjades både i gränsförsvaret och som ett repressivt maktmedel för staten. Som Hallenberg konstaterar var den svenska krigsmakten i ett europeiskt perspektiv ovanlig i och med att den rekryterades i huvudsak från bondeallmogen, samtidigt som bönderna var representerade på riksdagen.

Bönderna fick betala ett högt pris för den militära utvecklingen. Skatterna höjdes för att försörja den inhemska bondearmén, men under vissa perioder var bönderna trots detta tvungna att genom uppbåd förstärka de reguljära trupperna, vilket skapade konflikter. Krigsledningen fick därmed kompromissa och göra eftergifter för att fylla sina led. Böndernas förhandlingsläge förbättrades, hävdar Hallenberg, eftersom besvärskanaler utvecklades och kom att ersätta de traditionella landskapsupproren. Hallenberg konstaterar att "konflikter och förhandlingar var parallella spår som löpte genom både krigsorganisationen och det civila samhällets strukturer" (s. 70). Boken kan därmed anslutas till den forskningsinriktning som förenar de traditionella maktstats- och interaktionsperspektiven. Som Nils Erik Villstrand nyligen visat är diskussionen fortfarande aktuell då man undersöker förhållandet mellan överhet och undersåtar (*Historisk Tidskrift för Finland* 2017:3).

Köpslåendet mellan staten och bondeallmogen gynnade framför allt skattebönderna. De lyckades stärka sin position, allt medan de obesuttna grupperna i lokalsamhället politiskt marginaliserades. I Johan Holms avsnitt, som fokuserar på bondeupploppen på 1600-talet, framhävs bondeståndets sociala differentiering särskilt starkt. Holm gör en intressant jämförelse med 2000-talets kravaller i bland annat olika svenska förorter. Enligt Holm var det i båda fallen närmast marginaliserade grupper som deltog, vilket inte hotade statsmaktens legitimitet. Upploppen på 1600-talet ser han mer som en föregångare till senare fattigupplopp än en efterföljare till senmedeltidens och 1500-talets upprorstradition.

Johan Holms analys av upploppen på 1600-talet är i stora drag välargumenterad. I källorna har han dessutom funnit upplopp som varit obekanta för tidigare forskning. Däremot beaktas enligt min mening vardagsmotstånd och tvister mellan frälsebönder och deras godsherrar bristfälligt i Holms analys. Till exempel nämns inte de långvariga oroligheterna på donationerna

i Elimä (Elimäki) i östra Nyland och Jockis (Jokioinen) i Tavastland nämns inte. Båda fallen visar att också bönder underställda frälset förhandlade genom legala kommunikationskanaler som suppliker och domstolar, även om de parallellt använde sig av vardagsmotstånd. Samma princip gällde i stort sett för bönderna i de svenska provinserna, som likt frälsebönderna inte var representerade vid riksdagarna. Dessutom delades skatteböndernas viktigaste politiska målsättning – reduktion – av allmogen som helhet. Johan Holms strama tudelning av bondeallmogen i å ena sidan förhandlande skattebönder och å andra sidan en marginaliserad obesutten befolkning förefaller därmed som alltför enkelspårig.

Sammantaget ger *Man ur huse* emellertid en tydlig och överskådlig bild av hur både uppror och vardaglig förhandling påverkat statsbildningsprocessen i Sverige. Mats Hallenberg och Johan Holm framhäver i synnerhet hur samspelet mellan lokalsamhället och statsmakten var ett avgörande led i framväxten av en förhandlingsstat med ett politiskt ovanligt starkt bondestånd.

*Helsingfors universitet*

KASPER KEPSU

Bo Eriksson, *Sturarna: Makten, mordet, missdåden* (Stockholm: Norstedts 2017). 372 s.<sup>28</sup>

Sturarna spelade en huvudroll i den utdragna process där Norden gick från att vara en union till att bli två stater. Trots det har släkten nästan alltid hamnat utanför blickfånget, vilket Bo Eriksson också påpekar i inledningen till den bok som här anmäls. Detta missförhållande vill han råda bot på. Studien innebär alltså ett annorlunda perspektiv på en betydelsefull period i svensk och nordisk historia.

Boken är organiserad som en fläta av två berättelser. Den ena följer Sture-släkten från 1300-talet fram till Anna Margareta Sture, som avled 1646 och som var den sista som bar namnet, medan den andra handlar om Sturemorden och går fram mot det fruktansvärda crescendo i Uppsala i maj 1567. Det är förstås ett val som Eriksson har gjort, men jag kan tycka att det blir väl obalanserat att låta Sturemorden spela en så framskjuten roll i familjens historia. Jag hade hellre sett en fördjupad analys av Sturarnas position kring mitten av 1500-talet, under de årtionden när släkten Vasa lade beslag på

28. Då Bo Eriksson är redaktör *Historisk tidskrift* har denna recension administrerats helt utan redaktörens inblandning. Redaktionell bearbetning och godkännande för publicering har gjorts av tidigare redaktören Lars M. Andersson.

kungamakten och gjorde den ärftlig. Finns det inga källor som gör att vi kan komma detta närmare eller som kan belysa vad Svante Sture den yngre tyckte om den utvecklingen?

Det finns genomgående i framställningen motsägelser och spänningsförhållanden som Eriksson med fördel hade kunnat få diskutera ytterligare. En sådan är att det var olika familjer som tog upp Sture-namnet utan att vara släkt. Just för att det inte är allmänt känt borde det ha uppmärksammats mer. Vid ett tillfälle (s. 79) skriver Eriksson i förbigående om Sten Sture den äldre: "Eftersom han fick en namne två generationer senare – de var inte släkt – läggs alltid till epitetet 'den äldre'." Den bildade allmänhet som boken uttryckligen riktar sig till tror jag blir förvånad över att få veta att den äldre och yngre Sten Sture inte var släkt. Till följd av att detta ämne inte fördjupas missar Eriksson möjligheten att diskutera vad släktskap och familjetillhörighet betydde i en tid som ofta har framhållits som präglad av dynastiernas framväxt i Europa.

Släktnamnet Sture kan som nämnts spåras tillbaka till början av 1300-talet, och ungefär hundra år senare föddes Sten Sture den äldre. De politiska ambitionerna för familjen höjdes ordentligt med honom. Han var riksförståndare i mer än trettio år och kämpade mot kung Hans och dennes försök att återupprätta den nordiska unionen. Sten Stures efterföljare, Svante Nilsson, inkluderas också i Erikssons skildring, trots att han tillhörde släkten Natt och Dag och inte kallade sig Sture; först hans son, Sten Svantesson, tog upp Sture-namnet. Han gjorde det för att visa sin legitimitet som riksförståndare efter att med vapenmakt ha tvingat bort Erik Trolle som av riksrådet valts till Svante Nilssons efterträdare men var alltså, som konstaterades ovan, inte släkt med sin namne.

Sten Svantesson, mer känd som Sten Sture den yngre, gifte sig med Kristina Gyllenstierna och tog upp kampen mot unionskungen Kristian II, men hans strävan visade snart hur illa organiserad statsmakten var i den svenska delen av unionen. Han kom i konflikt med ärkebiskopen Gustav Trolle och avsatte honom med riksrådets hjälp. Trots svårigheter lyckades han slå tillbaka två försök från Kristian II:s sida att återupprätta unionen. Det tredje anfallet i januari 1520 blev däremot slutet för Sten Sture när han blev svårt sårad och kort därpå avled. Ärkebiskopens och Kristian II:s samfälliga hämnd på Sten Stures anhängare kom i form av Stockholms blodbad och det blev Gustav Vasa som tog över Sturarnas försök att bryta ut en självständig stat ur unionen.

Sten Stures och Kristina Gyllenstiernas son Svante Sture den yngre fick ensam föra släktnamnet vidare. Trots att det inte saknades anledningar utmanade Svante Sture aldrig Gustav Vasa om makten. Eriksson påpekar att Svante Sture "är en av denna boks mest centrala gestalter" (s. 227), men trots

det är han lika undanlidande här som annars. Han fanns alltid nära makten, men var sällan i centrum. Det var Svante Sture och hans båda söner Erik och Nils som råkade ut för Erik XIV:s utfall av misstänksamhet den 24 maj 1567, då de och flera andra dödades i Sturemorden.

Tyvärr förmår Erikssons framställning inte att entusiasmera läsaren för ämnet. Jag saknar genomgående röster ur det samtida källmaterialet, röster som hade kunnat liva upp skildringen, en brist som är förvånande i en bok skriven av en 1500-talshistoriker. Det samtida brevmaterialet, som finns tillgängligt digitalt på *Svenskt diplomatarium* (fram till 1520-talet) och ofta ger kittlande inblickar i tiden, har inte använts alls. I skildringen av Sten Sture den äldre har Eriksson vidare använt Sturekrönikan på ett i mitt tycke ganska defensivt sätt och han anmärker att den har "många politiska bottnar och en problematisk tendens" (s. 115). Trots det kan krönikan användas för att undersöka hur riksföreståndaren ville framställa sig själv, vilket inte minst Sven Ulric Palme har visat i sin biografi över Sten Sture den äldre.

Invändningarna ska inte skymma det faktum att det finns många fascinerande aspekter i Erikssons berättelse om Sturarna, inte minst skildringarna av hur de agerade som kultursponsorer. Detta gällde främst den materiella kulturen, där bevarandet av dräkterna från själva Sturemorden och gravmonumentet i Uppsala kan ses som ingångar till den berättelse de ville framställa om sig själva. En annan förtjänstfull del är skildringen av släktens kvinnor; Eriksson lyfter fram dem som de betydelsefulla politiska aktörer som de var, inte minst i anslutning till Sturemorden. Erikssons studie av släkten Sture kan förhoppningsvis väcka intresse för den här spännande epoken och få andra att vilja gräva sig djupare ner i det samtida källmaterialet.

Linköpings universitet

ERIK PETERSSON

Erik Petersson, *Furste av Norden: Kristian Tyrann* (Stockholm: Natur & Kultur 2017). 524 s.

Den mytomspunne kungen Kristian II har blivit föremål för en ny populärvetenskaplig biografi, *Furste av Norden: Kristian Tyrann*, skriven av historikern Erik Petersson. Med tanke på Kristians beryktade insatser i svensk och dansk historia, är det förvånande att det saknats en modern biografi om honom. Petersson, som tidigare bland annat skrivit biografier om drottning Kristina, Karl IX och Per Brahe den yngre, är en rutinerad och skicklig författare. Kristians liv skildras i en effektiv framställning, som inte följer en helt

rak kronologisk linje. Blodbadet och händelserna i Stockholm år 1520 utgör en ram som inleder och avslutar skildringen av Kristians liv. Kontrasterna i Kristians liv markeras redan i inledningen. Från det att han 1520 uppnår sitt stora mål, återupprättandet av unionsmonarkin i Danmark, Norge och Sverige, dröjer det endast några år innan han förlorar makten i alla sina riken, tvingas i exil, och efter ett kortvarigt försök att återerövra kungamakten får tillbringa resten av sitt liv i fångenskap. Osökt dyker den medeltida bilden av fursten på lyckohjulet upp i tankarna, den varnande symbolen för hur tvära kast i liv och lycka kunde drabba även maktens högsta företrädare.

Som helhet är boken på många sätt en välskriven och inklämmande skildring av ett fascinerande människoöde. Frågan är hur djupt den når när det gäller möjligheten att via detta människoöde också komma åt de bredare dragen i en tidsålder, det som Petersson framhåller som biografins potential. Många av människorna i Kristians närhet förblir frustrerande vaga i framställningen. Biografen hade varit ett utmärkt tillfälle att ge ett modernt perspektiv på en politisk aktör som Sigbrit Willoms, som trots sitt kön och sin börd nådde en säregen maktställning som Kristians rådgivare. Vad säger hennes karriär om de samtida maktstrukturerna? Men även Kristian förblir i viss mening gåtfull, kanske främst för att vi får så få direkta inblickar i hans och andra aktörers egna formuleringar utifrån det källmaterial som trots allt finns bevarat.

Erik Peterson börjar med att slå fast att Kristian är viktig, framför allt, tycks det, som en kung som i viss mening var före sin tid. Genom sina anor och sitt äktenskap hade Kristian direkta band till Europas mäktigaste monarker och furstefamiljer. Petersson beskriver Kristians ambitiösa lagstiftningsarbete, hans avsiktliga närmande till och gynnande av borgare och andra ofrälse grupper på bekostnad av högadeln och kyrkan, hans intresse för Luthers idéer, samt hans ambitiösa, framåtsyftande ekonomiska politik i Östersjöområdet. Mycket av hans politik handlade, i likhet med andra samtida regenters, om att skapa resurser som skulle ge kungamakten större frihet att agera i relation till riksråd och andra maktgrupperingar. I texter om perioden i allmänhet och Kristian i synnerhet är referenser till Machiavellis furste och maktteori närmast obligatoriska inslag. Men för att förstå varför Kristian till slut förlorade makten måste även de gamla strukturer och tanke-system som han verkade inom klargöras. Här är Peterssons analys inte lika tydlig.

Som Erik Petersson betonar, har Kristians eftermäle präglats av segrarnas historieskrivning. För både de härskare som omedelbart efterträdde honom vid makten och senare tiders nationalistiska historieskrivning passade berättelsen om hans tyranniska gärningar in i en större berättelse med anspråk på legitimitet. Men här kan man också lägga till att Kristian verkade i en tid

när rikets utsatthet under främmande herravälde sedan decennier varit ett vanligt tema i den politiska propagandan i det svenska riket. Bilden av den främmande, godtycklige härskaren som styrde med utländsk fogdemakt var med andra ord väl etablerad och redo att utnyttjas av Kristians motståndare.

Ett viktigt ramverk för Kristians politik som Petersson betonar är den senmedeltida personalunionen mellan Danmark, Norge och Sverige, där han faktiskt blivit erkänd som rättmätig tronföljare i alla tre rikena redan under faderns levnad. Att skriva en unionskungs levnadsteckning borde vara en utmärkt utgångspunkt för att studera de gränsöverskridande dragen i de nordiska rikena och unionen som en fullt möjlig framtid för Skandinavien. Harald Gustafsson har betonat hur idén om en union var levande långt in på 1500-talet. Men just för att vi sitter med facit finns det också goda skäl att ställa frågan om inte gränserna och riksgemenskaperna var ännu mer befästa under Kristians tid än vad Petersson ger sken av. Det svenska rikets landslag (som inte nämns närmare) definierade tydligt riket som en sammanhållen rättsordning. I förhandlingar mellan företrädare för de tre rikena slogs fast att de separata rättsordningarna skulle gälla och att infödda män skulle förvalta slotten. Faktum är att unionen endast under kortare perioder styrdes av en gemensam kung efter att Erik av Pommern avsattes. Endast en av unionsmonarkerna dog på unionstronen. De övriga förmådde inte upprätthålla unionsväldet intakt.

Peterssons bok ger inte något tydligt svar på varför Kristian II trots allt inte lyckades utnyttja sitt stora maktövertag 1520 till att etablera en varaktig unionsmonarki. De politiska aktörer och händelser som under lång tid förhindrade unionsmonarkins förverkligande i Sverige skildras onyanserat och ibland direkt missvisande – exempelvis Karl Knutsson (Bonde) och Sten Sture den äldre. Karl Knutsson utpekades i mer eller mindre direkta ordalag som Engelbrekts mördare, vilket han inte var, och uppges ha utropat sig till kung trots att Kristian I redan valts vid Mora stenar. Det finns trots allt tillräckligt med väl belagda exempel på hänsynslöshet och maktlystnad hos många av senmedeltidens stormän, utan onödiga förenklingar. Biografin över Kristian II fördjupar inte bilden av den era han levde i, men ger en överblick över ett spännande och kontrastrikt levnadsöde.

*Stockholm universitet*

MARGARETHA NORDQUIST

Daniel Spindel, *Krona och menigheter: Militärstaten och undersåtarna i Västergötland och Uppland, 1550–1630* (Möklinta: Gidlunds förlag 2015). 191 s.

Frågan om den tidigmoderna statens förmåga att kontrollera sina undersåtar fortsätter att vara ett aktuellt ämne. Ett sätt att angripa ämnet är att undersöka hur staten förhöll sig till människor i mer avlägsna områden, där centralmakten befann sig på betryggande avstånd, till skillnad från de människor som befann sig i maktens närhet. Detta är Daniel Spindels infallsvinkel när han jämför den svenska kungamaktens relation till Uppland och Västergötland. Syftet är att undersöka hur avståndet från Stockholm påverkar ärendemängd, typen av ärenden och förhållningssättet till befolkningen. Gustaf I:s registratur och Riksregistraturet utgör källmaterialet och eftersom Spindel även vill spåra mönster över tid gör han åtta nedslag fördelade på tre perioder: Gustav Vasas sista årtionde som kung (1550, 1555, 1560); Erik XIV:s regim och början av Johan III:s (1565, 1570); och Gustav II Adolfs regeringsperiod (1620, 1625, 1630). Likt många andra studier av relationen mellan stat och lokalsamhälle i tidigmodern tid tar Spindel avstamp i diskussionen kring militärstatens framväxt och dess förhållande till lokalsamhället.

Den empiriska undersökningen är uppdelad i tre kapitel efter de tre undersökningsperioderna. Vid varje nedslag ges en överblick över antalet utgående skrivelser och sedan följer en presentation och statistisk analys av innehållet i 14 brev per nedslag (sju från Västergötland och Uppland respektive). Innehållet består i stort sett av vad man kan förvänta sig utifrån tidigare forskning. Gustav Vasa lade sig regelbundet i gårdsskötsel och hur varuproduktion och handel skulle bedrivas, ofta på detaljnivå. Erik XIV:s och Johan III:s skrivelser till Västergötland berör till stor del det nordiska sjuårskrigets och dess följder. Under Gustav II Adolfs tid ökar antalet brev till Uppland eftersom Stockholm etablerats som kungamaktens permanenta ort. Tidigare skickades generellt sett fler brev till Västergötland än till Uppland, speciellt under nordiska sjuårskriget. Alla kungar utfärdade skattelättnader och andra typer av understöd till framför allt bönder som fått svårt att betala sina skatter eller klara av nödtorften. Spindel menar att det i viss mån går att se hur avståndet påverkade interaktionen, exempelvis fick befolkningen i Västergötland ta emot fler missnöjesmarkeringar än den i Uppland, som alltså inte hade samma möjligheter att visa missnöje och olydnad i och med maktens närhet. Samtidigt är skillnaden på vissa sätt inte så stor, ärendetyper och tonfall är ofta likadana.

Sett till syftet tycker jag inte Spindel valt den bäst lämpade metoden. Undersökningen vilar till stor del på de 112 brev (56 till vardera landskapet), skrivna under en period om 80 år, som undersökts närmare. Urvalet från

varje undersökningsperiod är med andra ord smalt och det blir i min mening svårt att dra säkra slutsatser. Antalet företeelser och skillnader mellan landskapen är ofta små, även när alla fynd summeras. Till exempel får västgötaborna under hela undersökningsperioden ta emot nio brev med kungliga klagomål och tillrättavisningar till skillnad från Upplandsbornas fem. Att läsa in något i denna lilla mängd och skillnad är vanskligt. Underlaget hade kunnat uppvägas om urvalsmetoden hade beskrivits utförligt men så är inte fallet. De utvalda skrivelserna har valts för att de är intressanta "utifrån undersökningens problemformuleringar" (s. 36). Med tanke på att urvalet i högsta grad påverkat resultatet borde urvalsmetoden vara tydlig.

Det finns också anledning att stanna upp vid det som Spindel kallar periferivariabeln. Västergötland beskrivs emellanåt som ett gränsområde, vilket det i viss mån självklart var. Men samtidigt gränsade landskapets östra delar till Sveriges kärnområden. På vissa ställen är det mer än 20 mil mellan östra och västra Västergötland, ett inte oansenligt avstånd i den tidigmoderna epoken, men någon nyansering eller åtskillnad mellan olika delar av Västergötland saknas helt i analysen. Dessutom har flera äldre svenska adelsätter sitt ursprung i Västergötland – bland annat Ribbing, Sparre och Tre Rosor – ätter som producerade riksråd och grevar under undersökningsperioden. Hur tillämplig är avståndsvariabeln på Västergötland när dess elit var högst involverad i Sveriges styre och maktkamper? Dessutom pekar en av Spindels egna slutsatser på en komplikation som inte tagits hänsyn till: Det var först på 1600-talet som Stockholm verkligen blev centralmaktens permanenta ort. Avståndet mellan Lidköping och Stockholm var alltså lika långt på 1500-talet, men det var inte nödvändigtvis samma sak som avståndet till kungen eller rådsmedlemmar.

Slutligen tycker jag inte att Spindel använder sig av tidigare forskning på ett för studien kvalitetshöjande sätt. Även om det möjligtvis är så som Spindel skriver, att det saknas forskning där man undersökt både centrum och periferi samtidigt, saknar inte den flora av studier av gränstrakter och nyerövrade områden relevans för hans studie.

Daniel Spindels angreppssätt skulle haft mer potential med en lämpligare metod och ett tydligare urval. Då hade resultaten haft en helt annan bäring på forskningsfältet än de har nu, då de vilar på en oklar grund. Samtidigt ger boken en intressant inblick i och introduktion till den svenska statens administrativa vardag och dess ständiga brottande med stora och små frågor.

*Handelshögskolan, Stockholm*

MARTIN ALMBJÄR



Anna Maria Forssberg, *The Story of War: Church and Propaganda in France and Sweden in 1610–1710* (Lund: Nordic Academic Press 2016). 287 s.

*Deo gracias, anglia, redde pro victoria* – England, frambär tack till Gud för segern!

Orden från en känd carol från tidigt 1400-tal vittnar om att tacksägelse över militära segrar är ett fenomen med gamla rötter. Från triumferna i republikens Rom, via Henrik Vs intåg i London 1415, till Napoleons parader genom Paris, berättar källorna om en strävan att tacka de gudomliga makterna för segern. Men de berättar också om firandet som manifestationer av regenters och fältherrars makt, och om överhetens behov att kommunicera berättelsen om kriget till dem som betalade det, med eget blod och ständiga skatteuttag.

När Anna Maria Forssberg i *The Story of War* analyserar tacksägelse i Frankrike och Sverige under 1600-talet, handlar det alltså inte om en ny företeelse i det tidigmoderna Europa. Däremot hade tacksägelseernas funktion accentuerats med expanderande militärstater och ökande krav på resurser. Forssberg går igenom de tillfällen under seklet 1610–1710, då militära segrar föranledde kungliga påbud om att *Te Deum* skulle sjungas i de franska katedralerna, eller att tacksägelsedagar skulle firas i alla svenska socknar. Boken är tematiskt uppdelad och behandlar tacksägelseerna som informationskanaler, som ritualer, och som berättelser om kriget och dess aktörer. Härav följer en uppbruten kronologi, med exempel tagna växelvis ur det svenska och det franska materialet. Arbets sättet gör det svårt att upptäcka diakrona perspektiv kopplade till strukturella samhällsförändringar, men detta är heller inte Forssbergs huvudsakliga syfte. Snarare ägnar hon sig åt närläsning för att komma åt den berättelse om kriget som framträder i varje empiriskt nedslag.

Att skriva jämförande analyser är en svår konst. Författaren måste övertyga läsaren att de jämförda objekten inte är godtyckligt valda, och i övrigt gäller att få analysen att inte verka alltför konstruerad. Forssberg lyckas med båda delarna, och boken igenom visar hon på illustrativa paralleller och skillnader. Frankrike och Sverige kan vid ett första ögonkast framstå som disparata jämförelseobjekt vad gäller befolkningsstorlek och politiska, religiösa och sociala förhållanden, men upplägget fungerar, i synnerhet för perioden 1630–1679, då de båda stormakterna var allierade under långa perioder. Jämförelsen av kriserna vid undersökningsperiodens slut är också välfunnen, då källorna tycks visa att överhetens tilltal förändrades, mot mer exkluderande av undersåtarna i det svenska och mer inkluderande i det franska materialet. I Forssbergs analys går det att ana hur dessa förskjutningar vittnar om att

den absoluta kungamakten var på väg att undergrävas i båda länderna.

I det svenska materialet framträder annars ambitionen att genom detaljerade redogörelser informera undersåtarna om kriget, och kommunicera dess karaktär av gudomligt straff för människornas synder. Ambitionen tycks vara att åstadkomma samhörighet: trots tydliga rangskillnader i kyrkorummet inkluderar tilltalet ett vi, färgat av föreställningar om den svenske kungens undersåtar som det utvalda gudsfolket, det nya Israel. Den svenska berättelsen om kriget var också en berättelse om folket och fäderneslandet, och församlingen framstod som jämlik inför Gud, oavsett stånd, kön och ålder.

I det franska materialet var den information som gavs mer knapphändig. Här stod ceremonierna i fokus, kretsande kring kungen som aktör i relation till Gud. Den hierarkiska samhällsordningen manifesteras genom processioner, placering i kyrkorummet och undersåtarnas givna roll som åskådare.

Orsakerna till dessa skillnader spårar Forssberg bland annat i religionen, där hon betonar ordets framträdande roll i den evangeliska liturgin. Hon pekar också på skillnader i samhällsstruktur och på de absolutistiska anspråk som tog sig nya uttryck i Frankrike under 1600-talet. Det faktum att medielandskapet såg olika ut i de båda rikena betonas också: det fanns större möjligheter att få nyheter via tryckta tidningar och flygblad i Frankrike, medan predikstolen ännu vid 1700-talets början framstår som den främsta informationskanalen i det svenska riket.

Källmaterialet skapar vissa begränsningar eftersom berättelser om segrar och goda freder ger en selektiv bild av kriget. Forssberg löser detta genom att analysera vad som inte nämns i texterna. Krigets realiteter berörs knappast: som krigets aktörer framträder i första hand Gud och kungen, därefter fältherrarna, de egna soldaterna och i sista hand fienden. Civilbefolkningen nämns sällan eller aldrig. Intressant nog märks också en återhållsamhet i retoriken i såväl det svenska som det franska materialet. Den demonisering av fienden som kanske kunnat förväntas märks inte alls, och religiösa motsättningar är nedtonade. Forssberg exemplifierar med kampanjerna mot hugenotterna i La Rochelle 1622–1627, där den religiösa aspekten av konflikten helt utelämnats i tacksägelseerna.

Greppet att studera vad som inte nämns är intressant, men det saknas tydliga förklaringar till varför materialet ser ut som det gör. I fallet med La Rochelle hade den franska kungamakts uttryckliga ambition att genom ediktet i Nantes tona ner de religiösa motsättningarna kunnat lyftas fram. Överlag hade en fördjupad retorikanalys kunnat ge fruktbara ingångar. Min tolkning är att tacksägelseerna retoriskt inte var avsedda att mobilisera åhörarna mot fienden, utan syftade till att manifesteras makt, men också samhörighet mellan överhet och undersåtar. När Forssberg visar hur Magnus

Stenbock 1709 lägger till dramatik och svekfulla fiender i berättelsen om kriget, så är det talande att exemplet inte är hämtat från en tacksägelse-text, utan från en text som i samband med den danska invasionen i Skåne avsåg att mobilisera för att möta hotet mot fäderneslandet.

En invändning mot denna väl genomförda studie är att det jämförande perspektivet låser fast läsaren vid Sverige och Frankrike. Ett analytiskt fokus på en av dessa stormakter, med utblickar mot en större allmäneuropeisk kontext, hade paradoxalt nog kunnat ge studien mer bredd. Förståelsen av fenomenet hade också kunnat fördjupas om materialet satts i ett längre tidsperspektiv: tacksägelse och triumfer var ingenting nytt i 1600-talets Europa, och de skulle återkomma i ständigt nya former och historiska kontexter.

*Stockholms universitet*

MARTIN KJELLGREN

Sofia Ling, *Konsten att försörja sig: Kvinnors arbete i Stockholm 1650-1750* (Stockholm: Stockholmia förlag 2016). 269 s.

Med utgångspunkten att historien är något som tillverkats, inte blott ägt rum, är historieskrivning i allra högsta grad en produktiv övning. Historikerns uppgift att kritiskt granska vilken historia som har skrivits och hur kunskapsluckor har fyllts ut kan därför aldrig anses fullbordad då forskning som bygger vidare på etablerade narrativ kan vara rent vilseledande. Att söka spåra rötterna till 1800-talets könsseparatistiska ideologi i tidigare sekel är en sådan fallgrop som har resulterat i forskning som har förbisett de specifika dragen i föregående perioder. Denna vilja till kontinuitet har lett till ett åsidosättande av forskning om andra möjliga sociala struktureringar och diskursiva förskjutningar mellan manligt och kvinnligt över tid. Det har saknats kunskap om kvinnors och mäns arbete under tidigmodern tid och Sofia Lings bok är ett bidrag till att nyansera föreställningen om den genusarbetsdelning som etablerats i historieskrivningen, där kvinnor traditionellt har knutits till den reproduktiva hushållssfären medan män har sammankopplats med yrkesarbete.

Studien behandlar Stockholm under tidigmodern tid. Problemet med den brist på data som försvårar forskning på området löser Ling genom att studera suppliker skrivna av kvinnor i huvudsak ställda till Stockholms handelskollegium, men även besvär ur andra lokala myndigheter och instanser i vilka kvinnor vädjade om tillstånd att arbeta inom olika näringar. Boken behandlar två övergripande frågor: vad kunde kvinnor som levde i den ti-

digmoderna staden arbeta med och hur organiserade de sitt arbete samt hur uppfattade de och sökte påverka sina möjligheter till arbete och försörjning?

Den förindustriella tidens genomreglerade marknad och skrånas betydelse för kvinnors försörjningsmöjligheter aktualiserar formella strukturer såväl som informella praktiker som speglade den verklighet som kvinnorna levde i. Ling har studerat hur berättelserna byggts upp, vilka argument som lyftes fram i syfte att få gehör samt vilka förväntningar som fanns inbyggda i supplikerna. I fokus står således språkets betydelse och hur det har förändrats över tid. Ling ser hur kvinnorna i källmaterialet argumenterar utifrån ekonomiska behov av arbete för att försörja familjen. Kvinnornas inlagor baseras ofta på försörjning som argument snarare än det mer manligt konnoterade begreppet arbete. Att kvinnorna i supplikerna åberopar försörjningsargument ställer således uppfattningen om män som huvudförsörjare på ända. Utifrån sin undersökning visar Ling på det missvisande med att i generella drag klassa kvinnors arbete som binäring och hon menar att det bidrar till en oriktig beskrivning av vanliga människors levnadsbetingelser. Som bokens titel indikerar, visar Ling på de strategier som kvinnorna använde sig av i besvären, de kan konsten att ordna sin försörjning. Passivitet omvandlas till aktivitet, maktlöshet till kontroll, när det visar sig att kvinnors arbete varken var marginaliserat, illegalt eller temporärt under perioden 1650–1750.

Den temporala dimensionen, förändring över tid, visar sig vara obetydlig. Ling går emellertid bortom denna och undersöker platsens betydelse för arbetes organisering. Platsen, den rumsliga dimensionen, har givetvis också den en historia. Här begränsas emellertid intresset till fysiska byggnader. Hur såg kvinnorna som besvärade sig på sina arbetsinsatser i förhållande till det som de uppfattade som sina hushåll och vad säger det oss om de villkor under vilka dessa kvinnor arbetade? De oppositioner mellan olika platser som kommit att prägla synen på genusarbetsdelning nyanseras av Ling men en fördjupning i frågan kring platsens betydelse, om platsen som samhällets och ekonomins rumsliga organisering hade varit intressant.

Vad som öppnas upp är frågan kring rumsliga dikotomier, inte minst privat/offentligt, något som kommit att påverka vårt sätt att uppfatta rummet. Om hushållet har betraktats som kvinnornas primära sfär så påverkar det historieskrivningen, inte minst när det gäller hierarkiska förståelser av platser och hur företeelser omarrangeras rumsligt över tid, men ofta har denna historieskrivning kommit att förbli oantastlig, förgivettagen. När en utsaga utmanar en etablerad norm framträder normen tydligt. Den etablerade historieskrivningen som Ling utmanar synliggör normen kring genusarbetsdelning och bryter därmed upp ett linjärt narrativ. Frågor som detta väcker är vad som har gjort vissa framställningar mer framgångsrika än andra samt vad de exkluderar och avgränsar sig mot. En ökad kunskap

om kvinnors och mäns arbete kan synliggöra skillnadsskapande utifrån kön samt vilka möjligheter och hinder till arbete som detta har konstituerat.

Som källa betraktat utgör supplikerna ett intressant material som ger ny information angående kvinnors arbete under tidigmodern tid, emellertid är materialet tydligt förknippat med klass då det i huvudsak rör det borgerliga samhällsskiktet. En tydligare problematisering kring detta och ett tillerkännande av heterogeniteten i kategorin kvinna hade undersökningen vunnit på. Det kan vara frestande att i konfrontationen med dominerande historio-grafiska framställningar skriva fram ett korrektiv, en i något avseende bättre historia, dock måste varsamhet iakttas så att ett heltäckande narrativ inte endast ersätts av ett annat.

*Stockholms universitet*

STINAMALMÉN

Magnus Andersson, *Den europeiska varu- och kreditmarknaden under 1700-talet: Handel och sjöfart med Göteborg som utgångspunkt* (Möklinta: Gidlunds förlag 2016). 194 s.

De tidigmoderna handelshusen och handelsmännen hade många hinder att ta sig runt för att kunna bedriva sin verksamhet. Krig, kriser, merkantilistisk regleringspolitik, höga skatter och avgifter, osäkra sjövägar, dålig tillgång till krediter, smuggling, kapning, var några av de realiteter som 1700-talets verkamma inom utrikeshandel var tvungna att anpassa sig till. I Magnus Anderssons *Den europeiska varu- och kreditmarknaden under 1700-talet* undersöks möjligheterna till att bedriva utrikeshandel. Fokus läggs på andra halvan av 1700-talet i Göteborg med två handelshus som fallstudier.

Andersson ställer ett flertal forskningsfrågor, såsom vilka varor som var viktiga i Göteborgs utrikeshandel över perioden, vilka komparativa fördelar Göteborg hade jämfört med andra europeiska hamnar, vilken roll handels-husen och specifika handelsmän spelade, samt hur utrikeshandeln kunde finansieras. Till hjälp för att besvara frågorna används särskilt begreppen *Gateway* och *Cashless Payments*. *Gateway* har forskare använt för att knyta an ett regionalt perspektiv på internationell handel, där det blir viktigt vilket *hinterland* och *foreland* (ungefär "inland") som är kopplat till hamnen där export- och importvaror flödar in och ut. Med *Cashless Payments* menas betalningsmöjligheter som inte är bundna till fysiska mynt och sedlar. Andersson tar upp flertalet betalningsmedel och finansieringsätt (bland annat statliga och privata diskonter), men fokuserar framförallt på att beskriva och analysera hur växlar användes för att finansiera utrikeshandeln. En av bo-

kens styrkor är det gedigna arbete som gjorts med primärkällor. Författaren har bland annat upprättat en sökbar databas över betalningsväxlar, vilket är en viktig empirisk insats. Andersson skriver entusiastiskt om ämnet och lyfter fram flera frågor som tidigare inte getts tillräcklig uppmärksamhet i forskningen.

Trots det gedigna arbetet finns det ett flertal brister i framställningen och analysen. I kapitlet om Göteborgs utrikeshandel får vi veta vilka handelshus som dominerade inom de olika varugrupperna och att koncentrationen var större inom export än inom import, men tyvärr ställs inte exporten och importen från och till Göteborg i relation till övriga landet eller Europa. Var Göteborg särskilt viktigt för export av järn eller trä? Hur stor var utförseln från Göteborg av tjära och beck till Europa? Hur påverkades Göteborg av konkurrensen från andra länder och hamnar? Vi får tyvärr inte veta särskilt mycket om Göteborgs relativa tyngd, vilket hade behövts för att kunna svara på frågorna om Göteborgs roll i svensk och europeisk handel samt vilka eventuella komparativa fördelar Göteborgs hamn hade. Vill man hitta sådan information får man istället gå till exempelvis Staffan Högbergs bok från 1969 som genomgående jämfört Göteborgs export och import med Stockholms och landets som helhet.

Växelsystemet som finansiering av utrikeshandeln ges ingående beskrivning, med exemplifiering av hur systemet fungerade utifrån två handelshus. En del av empirin verkar peka mot att växlarna fungerade effektivt och gav möjlighet till transaktioner som inte var beroende av sedlar och mynt. Det visas dock utifrån handelshuset Christian Arfwidson att systemet var sårbart. I det specifika fallet avled en person som hade växlar utställda på sig vilket skapade problem för övriga personer i nätverket. Det sätter fingret på ett problem med det tidigmoderna finanssystemet i bristen av affärsbanker som kreditgivare, men vad den totala slutsatsen blir av växlarnas effektivitet eller brister blir i slutändan lite oklart. Andersson hade kunnat utveckla och analysera mer om systemets reala påverkan på möjligheterna att bedriva handel. Det konstateras i slutet av boken att systemet med växlar var nödvändigt för handelns expansion, men slutsatsen är gjord på basis av ganska tunn empiri.

En av forskningsfrågorna lämnas i det närmaste obesvarad, nämligen den viktiga frågan om vilka komparativa fördelar Göteborg hade jämfört med andra europeiska hamnar. Det ges några indikationer på vad som kan ha varit viktigt, såsom utträngning av mindre hamnar längs västkusten, starka handelshus med europeiska kontakter, och Göteborgs strategiska geografiska läge gentemot Storbritannien. Man kan dock fråga sig om dessa faktorer särskilde Göteborg från andra jämförbara europeiska hamnar, som Hamburg, Amsterdam, Köpenhamn, etcetera. Begreppet *Gateways* hjälper

inte Andersson att hitta möjliga komparativa fördelar, utan blir en ren beskrivning av en hamn med sitt tillhörande inland snarare än ett analytiskt verktyg.

Framställningen väcker många tankar och frågor som förtjänar vidare studier och analys. En är den om effekten av den merkantilistiska handelspolitiken på enskilda handelshus och handelsmän. Det verkar som att handelshuset Ekman kämpade med den ekonomiska börda som politiken medförde, till exempel genom att man behövde betala högre tull när varor skeppades på utländsk köl. Här finns det utrymme för fördjupad analys. Hur stora var utgifterna kopplade till handelspolitiken, till exempel tullar? Hur påverkade politiken lönsamheten? Styrde det om handelshusens verksamhet? Hur mycket protesterades det mot den förda politiken? Författaren kommer förhoppningsvis ha möjlighet att utveckla dessa och andra intressanta frågeställningar i framtida skrifter.

*Uppsala universitet*

HENRIC HÄGGQVIST

Johan Östling, *Humboldts universitet: Bildning och vetenskap i det moderna Tysklands historia* (Stockholm: Atlantis 2016). 359 s.

I dagens universitetsdebatt har namnet Humboldt fjärat sig från den preussiske aristokrat som levde sitt liv från 1767 till 1835, och som under 16 turbulenta månader arbetade med utbildningsfrågor i Berlin. I åkallan av hans namn kan anas löften om en återupprättelse av den sanna bildningen och akademiska friheten, om ett uppror, eller åtminstone en markering, mot kortsiktigt marknadstänkande. Kritiken av en utilistisk samtid får gärna blicka bakåt i spanandet efter en bättre framtid. "Humboldt" har blivit en bläckplump, på vilken uttolkare av universitetets idé kan projicera skiftande föreställningar.

Dylika tankegångar kan stimuleras vid läsningen av boken *Humboldts universitet*, i vilken Lundahistorikern Johan Östling utforskar Humboldttraditionens uppkomst och den verkningshistoria som denna historia kommit att få, primärt i tysk debatt. I ett inledande kapitel artikulerar han sin uppgift: att ge historisk insikt om denna tradition och dess skiftande betydelser, i förlängningen att ge perspektiv på samtidens akademiska självförståelse. Ett parallellt men inte sammanfallande studieobjekt utgörs av vad som kallas "den klassiska universitetsmodellen", ofta inskriven i en historia som vill göra det universitet som 1810 öppnade i Berlin till en nydanande modell. Östling diskuterar även de redskap han använt för att lösa sin uppgift. Kombi-

nationen av ett idé- och ett kunskapshistoriskt perspektiv blir till ett sätt att fjärma sig från det "jubileumssyndrom" som genren universitetshistoria lidit av. Den idéhistoriska ansatsen följer idéerna om universitetet och bilderna av Humboldt inom traditionen och innebär närmast ett diakront perspektiv. I den kunskapshistoriska ansats som tar fasta på kunskapens medieformer, aktörer, begrepp och rum framstår infallsvinkeln som mer synkron, eller med författarens ord, "epokspecifik".

I de följande kapitlen förmår Östling att på ett förtäta men nyanserat sätt presentera en myckenhet aktuell forskning om hur bilderna av Humboldt och hans universitet omvandlats med tiderna. Berlinuniversitetet var inte så originellt och omvälvande nytt i förhållande till andra tyska universitet under 1800-talet. Lagom till hundraårsjubileet 1910 fann man i arkiven programskrifter av Humboldt. Tidens tyska professorer, "mandarinerna", fann här även svar på frågor som de brottats med. Denna brottnings framkallade bilden av Humboldt som universitetsreformator, vilken kunde ge en föreställd traditions legitimitet åt det forskningsimperativ som hade institutionaliserats först i ett senare skede.

Att Humboldt inte var en självfallen referens ens sedan man på detta sätt upptäckt – eller uppfunnit – hans betydelse framgår i de kapitel som utgör bokens empiriska tyngdpunkt. I dem följs traditionens fortsatta öden och omtolkningar. Fokus ligger på ett par perioder med förhöjd upplevelse av kris för universitetet, i första hand åren efter andra världskriget respektive det tidiga 1960-talet. Framställningen utgår från ett antal aktörer och deras texter, vilka framstår som exempel på traditionen. Central i den blir sociologen Helmut Schelsky och hans skrift från 1963, *Einsamkeit und Freiheit*, som redan i titeln åkallar Humboldt. Men hänvisningen var inte bara nominell utan Schelsky hade reell kunskap om de historiska texterna och en högst levande relation till traditionen. Detta gav hans inlägg en specifik vikt som gjorde att efterkommande fick förhålla sig till Schelskys bild av Humboldt. Samtidigt fanns röster som varken ville återupprätta eller reformera den klassiska universitetsmodellen, utan snarare befria samtiden från den bildningstradition som var inflätd i den komplicerade historia som tyskarna hade att bearbeta.

Östling visar fint hur den tyska debatten var just tysk. Den hade sin särprägel genom att gång på gång återvända till och värdera det egna arvet. Trots den akademiska internationaliseringen fick utländska förhållanden ringa inflytande på det inhemska meningsutbytet. Den tyska diskussionen var inåtvänd och bakåtblickande. På ett fascinerande sätt är det som om Humboldt släppte loss från historien först när det återförenade Tyskland drabbades av Bolognaprocessen, då hänvändelserna till "Humboldt" blev mer frekventa än substantiella i en eldfängd debatt om universitetets kris. Med



tanke på hur symbolladdat året 1968 är blir jag lite nyfiken på varför det faller mellan de studerade perioderna – hann man helt enkelt inte diskutera Humboldt då? Det hade också varit intressant att ta del av en lite mer explicit diskussion av grunderna för urvalen av exempel i form av aktörer och texter.

Vid millennieskiftet växte så intresset för Humboldtgestalten även i andra länder, men utan matchande intresse för eller kunskap om de tyska sammanhang som Humboldt verkat i. I denna kunskapslucka har Östlings bok en uppgift att fylla som ett ”korrektiv” – lite av ett favoritord i framställningen – i den mån policydeklarationer vill bygga på gedigna kunskaper. Östling har tagit sig an en mångbottnad tradition, vars historia han aldrig vill sammanfatta i enkla motsatspar. Till exempel framhåller han att samtidigt som det är lätt att se debattörer som motsatser när den ene är för det den andre är mot, så förenas de av den gemensamt delade grundvokabulär som diskussionen förs i. Östlings framställning är gediget underbyggd och väl genomarbetad. Han framträder som en vördnadsfull vägvisare genom en spegelsal av tolkningar och ger den historiografiska dubbelbelysning som behövs för att säga något klokt om när Humboldt egentligen fick sin betydelse.

Göteborgs universitet

HENRIK BJÖRCK

Max Engman, *Språkfrågan: Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922* (Borgå: Svenska litteratursällskapet i Finland/Atlantis 2016). 458 s.

Henrik Meinander, *Nationalstaten: Finlands svenskhet 1922–2015* (Borgå: Svenska litteratursällskapet i Finland/Atlantis 2016). 335 s.

Finlands nyligen timade 100-årsjubileum har medfört att en rad nya skrifter om dess historia sett dagens ljus. Om jag räknat rätt har exempelvis hela tre nya biografier om *Marsken* Mannerheim utkommit på svenska. Naturligen har bokfloden fokuserat på det tilländalupna seklet; tidvis sannerligen karaktäriserat av djup dramatik med ett antal veritabla ödesfrågor då landets framtid otvivelaktigt direkt stod på spel.

Ändå har man som läsare ibland velat efterlysa en något vidare tidsram, också inkluderande närmast föregående period då landet var ett storfurstendöme i det ryska imperiet. Härutöver finns på vår sida Ålands hav en självklar nyfikenhet ifråga om hur det svenska arvet påverkades och fann nya, mindre dominerande former samt om dess fortsatta utveckling fram till idag.

Vare nog med att genast konstatera att dessa önskemål tillgodoses på ett storartat sätt i de här anmälda båda volymerna. Så tillhör författarna

också de mest namnkunniga bland vårt östra grannlands svenskspråkiga historieprofessorer; Max Engman vid Åbo Akademi och Fredrik Meinander vid Helsingfors universitet. Tillsammans tecknar de en fascinerande och lättillgänglig bild av Finlands utveckling under de senaste båda seklen i ett finlandssvenskt perspektiv. Exempelvis kunde lantdagens beslut den 6 december 1917 att utropa den självständiga finska republiken fattas genom att 21 de 24 svenskspråkiga ledamöterna stod bakom det medan majoriteteten finskspråkiga ledamöter var socialister som röstade emot.

Engman behandlar den grundläggande och bitvis dramatiska utvecklingen 1812-1922. Ändå var övergången från den gamla svenska tiden till en början ganska stillsam trots att den innebar att Finland fick en ny huvudstad i stället för Åbo, varifrån också universitetet flyttades. Ryskt mynt infördes och kommunikationerna österut förbättrades. Men någon inkorporering med Ryssland var det inte fråga om. Den autonomi som rollen som storfurstendöme innebar snarare fjärmade landet från det ryska imperiet.

Finlands svenskspråkiga invånare bestod vid denna tid av två skilda grupper; den styrande eliten och de övriga. De senare utgjorde den stora majoriteten och bestod av städernas småfolk och landsbygdens allmoge, vilka saknade något politiskt inflytande. De styrande – främst jordägande högre ämbetsmän, universitetsfolk och officerare – solidariserade sig i sin tur med de administrativa regelverken från den gustavianska tiden. Därför ansåg de sig bära ansvar för hela landet och inte för en avgränsad särskild språkgrupp eller region. Relationerna till tsardömet var goda så länge det höll fast vid den gamla imperiella struktur som tillät eliten att mer eller mindre på egen hand styra som den ville.

Efter skilsmässan från Sverige fortsatte svenskan under lång tid vara landets enda officiella språk och bildningsspråk. Så mycket som cirka 20 procent av befolkningen hade svenska som modersmål. Vid denna tid tillkom det ofta citerade uttrycket: "Svenskar får vi inte vara, ryssar vill vi inte bli. Låt oss då bli finnar!"

Problem uppkom längre fram när Sankt Petersburg ställde ökade krav. Då hade den styrande eliten svårt att få stöd från övriga finlandssvenska grupper; inte minst en jordnära allmoge där relativt få alls var läs- och skrivkunniga. Den var dessutom djupt konservativ och kännetecknades av splittring när det gällde omvärldsinriktning. Den bottniska regionen behöll kontakterna med Sverige och Stockholm. På rysk sida såg man dock mycket negativt på de finska kontakterna västerut.

Perioden som storfurstendöme är för övrigt närmare behandlad i Torkel Janssons *Rikssprängningen som kom av sig* (2014). Där visar han bland mycket annat hur avgörande den från den svensktiden bibehållna lagstiftningen var och skickligt kunde utnyttjas i försöken att motverka tilltagande rus-

sifiering. Allt detta belyses förtjänstfullt av Engman.

Från mitten av 1800-talet inleddes en förändring av det finska samhället från ett korporations- och ståndssamhälle till vad författaren kallar ett medborgarsamhälle. Detta påverkade också förhållandena mellan de båda språken, med namn som Johan Vilhelm Snellman, Elias Lönnroth, Yrjö Koskinen och Aleksis Kivi som portalgestalter i arbetet för det finska språket. Under lång tid låg de finsksinnade ett steg före. Ett skäl var att finskan hade tolkningsföreträde och av många sågs som landets egentliga modersmål.

Efterhand som finskan fick ökad betydelse – genom i boken detaljerat redovisade kanaler, exempelvis initiativ på skolsidan och andra former av folkupplysning – skedde en motmobilisering från de svenskspråkiga. Här i medverkade många aktörer men särskilt framhålls universitetsläraren Axel Olof Freudenthal. Genom den landsmålsförening som han tog initiativet till aktiverades ett antal unga personer i det svenska kulturlivets tjänst. Därigenom engagerades även den svenska bygdebefolkning som varit bortglömd eller i alla händelser negligerats. Men föga överraskande hade den svenskspråkiga överklassen svårigheter att orientera sig i denna bipolära struktur.

Under 1870-talet blossade språkstriden upp mera konkret. Den följande kampen genomgick flera faser. Under seklets allra senaste del infördes flera bestämmelser där utrymmet att använda finska vidgades. Antalet svensktalande studenter var kring 1900 för första gången färre än de finskspråkiga. Något av en slutpunkt blev 1919 års regeringsform som fastslog den viktiga principen att svenskarna i republiken inte skulle vara en minoritet i juridisk mening. Tvärtom säkerställdes svenskans roll som ett av två likaberättigade nationalspråk. Ändå menar Engman att många svenskspråkiga upplevde detta som ett nederlag, framför allt enär skyddet inte var territoriellt. Likaså blev den kulturella autonomi mera inskränkt än vad de hade önskat. Han sammanfattar dock att mobiliseringen sannolikt bidrog till att lösningarna blev möjliga och i längden framstod som acceptabla, också om de inte var omtyckta.

I nästa volym redovisar i sin tur Meinander skeendet allt ifrån tidigt 1920-tal. Inbördeskrigets grymma facit var att sammanlagt 37 000 personer stupade, mördades, avrättades eller avled av sjukdomar och umbäranden. Antalet svenskspråkiga bland de stupade på den vita sidan uppgick till 15 procent, vilket klart översteg deras proportionella andel av befolkningen.

Härefter vidtog det svåra arbetet med att söka läka sårerna från inbördeskriget och gemensamt gå vidare trots olika spänningar som låg i tiden. Sedan 1920-talet inleddes emellertid en ny språkstrid när den äktfinska rörelsen aktualiserade tanken på Finland som enspråkig stat. Också inom den svenskspråkiga borgerligheten orsakade den begynnande Lapporörelsen åsiktsbrytningar trots att den förordade språkförsoning. När rörelsen för att

manifestera sin styrka 1930 arrangerade ett stort bondetåg till Helsingfors bestod en sjättedel av de 12 000 deltagarna av svenskspråkiga medborgare. En Lapposinnad falang uppstod inom Svenska Folkpartiet (SFP) – bildat redan 1906 – och vann nästan hälften av partiets riksdagsmandat.

Sedan rörelsens alltmer lagstridiga aktioner lidit skeppsbrott sökte den allt aktivare äktfinska studenteliten driva språkfrågan genom Agrarförbundet och ett nytt högerradikalt parti, Fosterländska folkrörelsen (IKL) vilket hade stor framgång i valet 1933. Just dessa mittersta år på 1930-talet innebar en kulmen i språkkonflikten med demonstrationer och hårda ordväxlingar. Med knapp nöd avslög sålunda riksdagen i maj 1933 ett nytt förslag om ett totalt förfinskande av det officiella Finland.

Språkkonflikten dessa år får av självklara skäl stort utrymme i Meinanders framställning. Intressant nog visar han att varje gång Finland påverkats av stormaktspolitiska kedjereaktioner – och starka ideologiska strömningar – har pragmatiska allianser bildats mellan de två språklägren. I den nationella endräktens tecken har de då förespråkats försoning.

Föga förvånande medförde vinterkriget sålunda en avgörande vändning för språkfrågan och avspänning mellan de två språkgrupperna. Till detta medverkade rimligen att nästan hälften av alla generaler hade svenska som modersmål. Även på lägre befälsnivå var de svenskspråkiga starkt företrädade.

Jag har alltid varit fascinerad över hur man på finsk sida – 20 år efter den blodiga konflikten mellan de vita och de röda – stod så enig och samlad när Sovjetunionen angrep 1939. Men så blev också priset fruktansvärt högt för vinterkriget och fortsättningen som tysk vapenbroder. Om detta vittnar alla minutiöst vårdade hjältegravar på finska kyrkogårdar. Bortåt 95 000 soldater i finska armén förlorade livet 1939–1944. Finlandssvenskarnas relativa dödstal låg något under genomsnittet, vilket lär bero på att de främst ingick i fält- eller kustartilleriförband och därmed inte deltog i striderna vid fronten.

Synen på den egna rollen har på finlandssvensk sida skiftat under senaste seklet vilket klart framgår i Meinanders text. I sammanhanget kan också påminnas om Torbjörn Nilssons intressanta uppsats i *Personhistorisk tidskrift* 2017:2 om den så kallade *Svenska dagen*. Efter beslut vid Svenska Folkpartiets partidag i Vasa 1908 firar de svenskspråkiga Gustav II Adolfsdagen årligen den 6 november. Detta ger utmärkta möjligheter att via högtidsanföranden och liknande analysera hur man alltsedan 1900-talets början sett på sin situation. Den där företrädade historiesynen har förändrats över åren. Kungen har ersatts av aktuella språkliga och kulturella frågor.

Den för en nutida rikssvensk läsare kanske mest intressanta delen hos Meinanders *Nationalstaten* är dess avslutande kapitel som bär rubriken *Språk och gemenskap*. Där redovisas det aktuella politiska läget i Finland i språkfrågan inklusive argumenten i debatten för och emot landets svensk-

språkiga offentlighet och kulturarv. Det enda riksdagsparti som i modern tid konsekvent ställt sig kritiskt till att bevara det är Sannfinländarna, vilka sedan 2015 ingår i regeringen. Språkfrågan har dock hamnat i skuggan av andra svårlösta samhällsproblem. Samtidigt har Svenska Folkpartiet för första gången på 36 år inte längre några ministerposter, vilket möjligen kan vara ett dåligt omen vad gäller dess möjligheter till inflytande.

Meinander resonerar också om EU-medlemskapets effekt på Finlands svenskspråkiga kultur och befolkning men finner att detta ännu är svårt att bedöma. Mera troligt är att förändringar som berör finlandssvenskhet även i fortsättningen främst beror på geopolitisk, ekonomisk och kulturell utveckling i Östersjöregionen och övriga Nordeuropa. Aktuella nedskärningar i den finska välfärden befarar han kan negativt riskera det kommunalt finansierade skolsystemet; sedan 1800-talet ryggraden i landets finsk- och svenskspråkiga kultur och offentliga liv. Avgörande för en mera långsiktig utveckling är enligt honom också att banden till Sverige förstärks.

Skrifterna utgör del 3 och 4 i bokverket *Finlands svenska historia* och omfattar tillsammans nära 800 sidor. Genomgående utgår de från aktuell forskningsläge och innehåller fakta och analyser inom en mängd områden – här kan bara ett fåtal tas upp. En gedigen notapparat jämte personregister ingår samt käll- och litteraturlistor – säkert till stor nytta när läsare grips av lust att gå vidare. Mina mycket positiva omdömen bör dessutom kompletteras med beskedet att skrifterna är tilltalande och genomtänkt illustrerade samt utförda i ett utmärkt tryck.

Som slutbetyg är därför ordet storverk definitivt på plats. Under lång tid kommer skrifterna vara givna referensverk på båda sidor Bottenhavet. Alla som är det minsta intresserade av svenskspråkiga delar i vårt östra nabolands moderna historia är därför bara att gratulera.

*Uppsala universitet*

BO G. HALL

Helena Bergman, Christian Florin & Jens Ljunggren (red.), *Känslornas revolution: Kärlek, ilska och lycka på 1970-talet* (Stockholm: Appell förlag 2017). 300 s.

Publicering av studier i känslohistoria har tilltagit under senare år. Man får hoppas att detta är ett järtecken på att vårt forskningsfält förändras från en ibland amatörpsykologisk och alltför intuitiv hållning, när det gäller förklaringar till historiska aktörers emotionella motiv och handlingar, till en seriös analys av känslor i det förflutna. Med metoder, begrepp och analytiska

perspektiv för handen är det dags att låta den svenska historieskrivningen dyka djupt ned i känslorna. *Känslornas revolution: Kärlek, ilska och lycka på 1970-talet* är ett viktigt steg på den vägen, både när det gäller att tillhandahålla verktyg för detta uppdrag och som en insiktsfull epokskildring i sig.

I inledningen redogör Jens Ljunggren för de analytiska huvudlinjerna och aktuella begrepp på det snabbt expanderande känslöhistoriska fältet såsom "emotionologi" (P. och C. Stearns), "emotionella gemenskaper" (B. Rosenwein) och "känsloregimer" (W. Reddy), begrepp som även författarna i boken flitigt använder sig av. Ambitionen med boken är att skildra 1970-talet som en radikal epok i sig, inte som tidigare, då den ofta betraktats som en transportsträcka mellan det revolutionära 1960-talet och det politiskt trötta 1980-talet. För att kunna ta tag i det radikala inslaget under denna period bidrar känsloperspektivet med en tidigare utforskad dimension.

Kapitel ett, också författat av Ljunggren, beskriver "den emotionella utmaningen" framförallt i form av vreden som SAP stod inför under 1960- och 1970-talen. Med särskilt fokus på de vilda gruvstrejkerna 1969–1970 visar författaren hur stora delar av de ledande intellektuella, den radikala vänstern och arbetarna tydligt uttryckte sitt missnöje och sin ilska mot regeringen och dess stödparti. Till en stor grad är kapitlet en kondenserad version av Ljunggrens *Den uppskjutna vreden* från 2015, men det skissar även fram grunddragen i den känslomässiga transformationen som hela boken illustrerar. Det handlar alltså om en övergång från det trygga, men grå och förutsägbara, 1950-talet till de oroliga och upproriska 1960- och 1970-talen, då den alltmer expansiva socialpolitiken hamnade på kollisionskurs med "känslopolitiken" – en paradox som T. Erlander kallade "de stigande förväntningarnas missnöje". Analysen fokuserar på dikter, romaner, politiska tal, rapporter och reportage som genom benämning och bekräftande av politiska känslor skapade den utmaning som Palme fick bemöta.

I kapitel två behandlar Christina Florin introduktionen av nya skam- och kärleksnormer samt progressiva förhållandekonstellationer under samma period. Fokus ligger på hur dessa känsloregimer kring sex, kropp och kärlek rörde sig från marginalen till centrum av offentligheten, samt vilka som var vinnarna och förlorarna i denna process. Här visas även hur till synes emancipatoriska vinster i form av friare sexliv och sänkning av skamtrösklar i efterhand omtolkades som nederlag i det feministiska projektet. Resonemanget exemplifieras flitigt med viktiga samtida romaner (t. ex. E. Jongs *Rädd att flyga*) och filmer, dessa dock i huvudsak i illustrativt syfte. Kapitlet lyckas därför mycket väl som en epokskildring, men på en viss bekostnad av den analytiska skärpan.

I kapitel tre analyserar filmvetaren Ingrid Ryberg på djupet två homoaffirmativa 1970-tals filmer, *Böjävlar* samt *En kvinna i ditt liv är du*, som

exempel på nya sätt att omvandla känslor och subjektpositioner av homosexuella under denna tid. Det mest intressanta är de motsägelsefulla emancipatoriska och anakronistiska dragen i dessa kulturella uttryck som inte riktigt kunde "komma ut" till fullo med sitt politiska budskap i en kontext då homosexualitet fortfarande saknade erkännande både i lagstiftningen och i offentligheten. Här blir det väldigt tydligt hur eftersläpningen mellan affirmativ politik och de utestängda grupperns känslor kunde gestalta sig.

Det historiskt normkritiska perspektivet syns även i kapitel fyra där Helena Bergman studerar debatten och betänkanden som föregick 1973 års äktenskapslagstiftning. I debatten ställdes krav från olika håll på en mer avskalad och individualiserad syn på äktenskapet där skilsmässan inte skulle leda till skuldbeläggande av parterna som tidigare. Båda sidor av den politiska arenan förespråkade emellertid emotionell tillfredsställelse i äktenskapet. Inte heller i det fria åsiktsutbytet, som ägde rum bortom partipolitiska skiljelinjer, ville konservativa eller feministiska debattörer (t. ex. Grupp 8) förvisa känslor ur äktenskapslagstiftningen. Vad den striden handlade om var däremot vem som skulle ha tolkningsföreträdet när det gällde känslor i äktenskapet: parterna, familjen eller staten. Som Bergman argumenterar, känslor var (och är) oundgängliga mål och oundgängligt bränsle i politiken.

I kapitel fem beskriver Yulia Gradszkova känslöarbetet och emotionella uttryck av solidaritet i den svenska Chilekommittén under 1970- och 1980-talen. Artikeln bygger till stor del på intervjuer. Det dikotomiska greppet att studera känslor kopplade till "solidaritet mot" den militära juntan (vrede, upprördhet) och "solidaritet med" dess offer eller andra aktivister (sorg, glädje) gör att resultaten blir ganska förutsägbara. Men kapitlet är problematiskt även på andra sätt. För det första, känslor uttryckta i aktuella samtal med forna aktivister behandlas här som representativa för dåvarande känslolägen och motivationer, utan att problematisera risken med *ex post*-rationaliseringar. I detta kapitel, i stället för att deklarerat att muntlig historia lämpar sig väl för känslohistoria, borde en tydligare diskussion förts om den invecklade kopplingen mellan känslohistoria, minnesforskning och *oral history*. För det andra, den gängse uppfattningen om emotionell gemenskap som tillämpas här – och som oavsiktligt påminner om M. Webers kategori av *Gemeinde* i karismatiskt ledarskap – krockar med Rosenweins snävare definition av emotionell gemenskap, som andra författare i boken använder. Den här slentrianmässiga begreppsanvändningen syns även i bruket av ordet medkänsla, som likt ordet solidaritet här behandlas som en känsla i sig. Intrycket av kapitlet blir därför att känsloperspektivet endast är en tunn och omotiverad fernissa över en annars intressant beskrivning av hur solidaritetsarbetet gick från en period dominerad av aktivism till ett långsiktigt politiskt projekt.

Avslutningsvis, kapitel sex och sju fokuserar på "management" av svensknarnas hjärtan, för att använda A. Hochschilds uttryck, och arbetslivets "nya tekniker av självet" som dök upp under 1970- och 1980-talen. Först ut är Kristoffer Ekberg som behandlar en viktig övergång i frågan vilka känslor som relaterades till arbetet under denna period. Hans material består av dels intervjuer med personer i två landsbygdskollektiv, genomförda under 1970-talet, dels publicerade konferensserier som en rad företag anordnade under det tidiga 1980-talet. Ekberg visar skickligt att under denna period omvandlades arbetsglädjen från att vara en del av självförverkligandet och ett medel för helhetsupplevelsen av livet till att bli en emotionell drivkraft i marknadens tjänst där *New Age*-tankar tjänade nyliberala syften. I det sista kapitlet fokuserar Linnea Tillema på den sensitivitetsträning som svenska chefer och direktörer erbjöds under 1970-talet. Dessa kurser ämnade introducera en ny, egalitär arbetsplatskultur i svenska företag och myndigheter genom förändrade känslonormer. Den stora förtjänsten med kapitlet är att författaren på djupet studerar känsloutenticitet, som i boken ofta lyfts som ett viktigt motto under 1970-talets känslorevolution. Vilka tekniker skulle man använda för att åstadkomma denna autenticitet? Bidrog den verkligen till demokratiseringen av maktrelationer i arbetslivet? Här avslöjas denna autenticitet som ännu en känslokonvention med tvivelaktig innebörd. I det mer generella perspektivet skissar Ekberg och Tillema fram den emotionella och psykiska problematiseringen, som Foucault skulle säga, av omställningen från industrialism till tjänsteekonomi där personlig företagsamhet, kreativitet, psykosociala kostnader och emotionell tillväxt gjorde sig gällande.

Till slut måste ett par ord ägnas åt volymens form, som gör att hjärtat smälter på sonen till en typograf. Det är ett sant nöje att hålla det vackert inbundna bandet i handen, i trevligt oktavformat och med ett tecknat elegant omslag. Det kompletteras med illustrationer av väl utvalda tidningsklipp, bokomslag och fotografier från epoken inskjutna mellan bidragen – illustrationer som också aktivt används i bidragen. Även det brandgula färgtemat i boken och det röda snittet av bokblockets skurna sidor gör att man känner sorg för hur sällan våra fackböcker ges ut som tilltalande objekt i sig, ämnade behaga både handen och ögat. Redaktörerna och författarna, men även formgivarna och förlaget, får bara gratuleras för denna klartänkta, idérika och häpnadsväckande volym.

*Göteborgs universitet*

WOJTEK JEZERSKI